

Hanna Bäckström Olofsson och Johan Örestig

På gränsen till vänskap

*Ojämlighetens betydelse i mötet mellan
etablerade svenskar och nyanlända*

Personliga möten och kontaktytor mellan etablerade svenskar och nyanlända beskrivs ofta som en nyckel till integration och ökad tolerans för mångkultur. Risken för negativa attityder och fördomar är större när det saknas »ett personligt förhållande och kontakt mellan minoritets- och majoritetsgrupperna«, konstaterar exempelvis Feresh-teh Ahmadi, ansvarig för attitydundersökningen Mångfaldsbarometern, som sedan 2005 mätt attityder till etnisk mångfald i Sveriges befolkning.¹

Denna tankefigur tycks ligga bakom

ett flertal initiativ för integration och social sammanhållning i det svenska föreningslivet, som Nya Kompisbyrån och Kompis Sverige med verksamhet på flera platser i landet. Projekten har hyllats för att de ger nyanlända viktiga kontakter som kan ge jobb, språkträning och social trygghet i ett nytt land, och de har också ansetts kunna motivera etablerade svenskar att engagera sig politiskt för en human migrationspolitik. Samtidigt vet vi från litteraturen om vänskap att nära relationer mellan etablerade och nyanlän-

1. »Dubbla signaler i årets mångfaldsbarometer«, <https://www.forskning.se/2018/08/13/arets-mangfaldsbarometer-ger-dubbla-signaler/>, hämtningsdatum 13 december 2020.

da, medborgare och icke-medborgare eller personer från majoritetsgruppen och personer som tillhör olika minoriteter är kantade av svårigheter. En anledning som lyfts fram är de ojämlika förutsättningarna: den ene kan ha landets huvudspråk som modersmål, fast anställning, goda sociala kontakter, pengar, partner och barn, medan den andre kan sakna en eller flera av dessa saker. Med så olika villkor är risken stor för en obalanserad relation som kan upplevas som skuldtyngd, frustrerande och ibland till och med förnedrande för de inblandade.

I denna text vill vi se närmare på hur möten inom vänskapsprogram upplevs av enskilda deltagare. Vilken typ av möten rör det sig om? Vad ger de? Vilka problem är förknippade med dem? Vad i mötena tycks avgörande för huruvida de ökar känslan av samhörighet mellan etablerade svenskar och nyanlända eller ej? På vilka sätt upplevs just vänskap som ett viktigt mål? Det exempel vi fokuserar på är Vän i Umeå, en förening som varje år engagerar hundratals människor i allt från språkkaféer, fotbollsträning och matlagningskurser till politikerträffar och kompismatchningar. Med utgångspunkt i olika teoretiska perspektiv på möten och vänskap, information på föreningens webbsida,

verksamhetsdokument och fem intervjuer med deltagare vill vi få en klarare bild av möten och vänskap mellan etablerade och nyanlända.²

Vänskapen i samhället, samhället i vänskapen

När vi förberedde oss för intervjuerna tittade vi närmare på litteraturen om vad personliga möten kan betyda för relationer mellan olika grupper. En mycket inflytelserik teori är den »kontakthypotes« som psykologiforskaren George Allport formulerade i boken *The Nature of Prejudice* från 1954.³ Enligt Allport kan kontakt mellan personer från olika sociala grupper leda till minskade fördomar, åtminstone om kontakten kännetecknas av jämlik status, gemensamma mål och samarbete. Allports teori har dock mött kritik. Nyligen publicerades en metastudie över empirisk forskning som komplicerar bilden.⁴ Studien pekar på att kontakt med personer från andra sociala grupper än den man själv tillhör kan leda till att vissa fördomar minskar, men inte alla. Särskilt rasistiska fördomar framstår som relativt trögrörliga trots mellanmännsliga möten. Forskarna pekar också på svåra mätproblem och påpekar att kunskapsläget är begränsat

2. Deltagarnas namn är fingerade av integritetsskäl.

3. George Allport, *The Nature of Prejudice* (1954).

4. Elizabeth Levy Paluck, Seth A. Green och Donald P. Green, »The Contact Hypothesis Re-Evaluated«, i *Behavioural Public Policy*, volym 3, nr 2 (2019), s. 129–158.

när det gäller exakt vad i kontakter mellan människor från olika grupper som kan minska fördomar. Kontakthypotesen har också problematiserats för sitt universella anspråk, som inte beaktar hur skillnader och hierarkier mellan människor skapas och upprätthålls, till exempel genom rasistiska samhällsstrukturer.⁵ Fördomar är, menar kritikerna, inget neutralt psykologiskt fenomen, utan har alltid en historia och ett socialt sammanhang, där makt spelar en central roll. Om målet är social förändring och ökad jämlikhet kan minskade negativa attityder hos minoritetsgrupper gentemot majoriteten till och med vara ett hinder, då de kan leda till att personer som tillhör underprivilegerade grupper blir mindre benägna att kritisera maktförhållanden.⁶

För stunden utgår vi från att det ändå ligger något i kontakthypotesen: möten mellan olika grupper *kan* leda till förändrade synsätt och ett upplevt minskat avstånd mellan grupper. Men vi vill också lyfta blicken från enskilda möten till det vidare sammanhang som de sker inom. För att göra det kommer vi att ta hjälp av både forskning och teoretiska perspektiv som kastar ljus över hur maktförhållanden och ojämlikhet på samhällsnivå präglar innebörden och upplevelsen av enskilda möten.

Gemensamma aktiviteter på olika villkor

Vilken typ av möten är det då som äger rum inom ramen för Vän i Umeås verksamhet och vilka mål har man? Föreningen startade 2011 som ett samarbete mellan Svenska kyrkan, Röda Korset, Rädda Barnen och KFUM. Initiativtagarna presenterade sig genom öppna informationsmöten för allmänheten och besök hos SFI-klasser, och man började med några kafékvällar och utflykter per termin. Sedan dess har verksamheten vuxit kraftigt. Enligt uppgifter på föreningens hemsida hade föreningen 2019 som flest 250 medlemmar. Under perioden mellan januari och augusti samma år gjordes 102 matchningar mellan nyanlända och etablerade och totalt 6 000 gruppaktiviteter genomfördes. Det kan handla om allt från fjällvandring till promenader, joggingturer, utflykter och beachvolleybollträningar. Föreningens verksamhet skiljer sig därmed något från de traditionella vänskapsprogrammen, då man inte enbart matchar nyanlända med etablerade svenskar en och en. En viktig del består av kultur- och idrottsaktiviteter som är öppna för alla, vilket bland annat anses vara ett sätt att skapa mer naturliga mötesplatser, där nationalitet och grad

5. Stanley O. Gaines och Edward S. Reed, »Prejudice: From Allport to DuBois«, i *American Psychologist* volym 50, nr 2 (1995), s. 96–103.

6. John Dixon m.fl., »Beyond Prejudice. Are Negative Evaluations the Problem and is Getting Us to Like One Another More the Solution?« i *The Behavioral and Brain Sciences* volym 35, nr 6 (2012), s. 411–425.

av etablering inte ska spela någon roll för de band som knyts. Man vill med andra ord vara en mötesplats för vem som helst som vill ha nya vänner.⁷ Den öppet formulerade verksamhetsidé uttrycks i föreningens stadgar: Vän i Umeå vill »skapa möten och gemenskap mellan människor från olika länder« för att göra »Umeå öppnare och världen vänligare«.⁸

I intervjuerna framträder olika perspektiv på syftet med dessa möten. Det framhålls att föreningens tydliga ambition – att vara en mötesplats där nya vänskapsband kan knytas – gör det lätt, i alla fall lättare än i resten av samhället, att lära känna nya människor. Hibo, som kom hit som tonåring och som bott i Sverige i sex år, berättar att hon fått många vänner genom föreningen. »Alla är ju öppna och välkomnande. Man kan sätta sig bredvid vem som helst och börja prata«, säger hon.

Britta är upp vuxen i Sverige och flyttade till Umeå för ett par år sedan. Hon får frågan om det varit lättare att lära känna nya personer genom föreningen: »Ja, det är ju mycket lättare att lära känna människor där än vanliga svenskar«, skrattar hon. »Det är det som är grejen, Vän i Umeå underlättar inte bara vänskap för nyanlända, att

nyanlända ska få svenska vänner. Utan det är precis lika mycket åt andra hållet. Det spelar ingen roll om man är svensk eller nyanländ eller pratar engelska eller dari. Det är ett suveränt sätt för alla att få vänner.«

Citaten speglar ett ideal om deltagande på lika villkor, som också uttrycks i föreningens stadgar. Genom att erbjuda öppna och kostnadsfria fritidsaktiviteter är tanken att man ska vara en tillgänglig plats för alla och skapa möten som kan bli en början på närmare relationer. Genom att låta umebor med olika bakgrund träffas och gör något roligt tillsammans hoppas man att vänskapsrelationer »över gränser« ska gro. Vän i Umeå ska erbjuda »naturliga« och öppna mötesplatser.⁹ Genom detta ideal uppfattar man också integration som en ömsesidig process. Samtidigt finns en tveetydighet i verksamheten, eftersom man också arbetar specifikt för att främja nyanländas integrering i samhället genom utökade sociala nätverk och aktiviteter som språkkaféer, cykelkurser och matlagningsträffar. Det är mot bakgrund av detta mål som verksamheten sedan 2017 delvis finansieras av Umeå kommun genom ett så kallat 100, idébu-ret offentligt partnerskap. Syftet med samarbetet är enligt kommunen »att

7. »Om oss«, <https://vaniumea.se/om-oss/>, hämtningsdatum 13 december 2020.

8. »Stadgar för Vän i Umeå«, <http://vaniumea.se/stadgar-for-van-i-umea/>, hämtningsdatum 13 december 2020.

9. Protokollutdrag, Kommunstyrelsens näringslivs- och arbetsutskott, Umeå kommun, diarienummer KS-2019/00525.

bidra till integration genom att vidga de nyanländas kontaktnät, erbjuda en meningsfull fritid samt stimulera eget boende och arbete«. ¹⁰

Trots ett ideal om lika deltagande kan dubbelheten resultera i att man i praktiken möts på olika villkor, som representanter för två olika positioner. Som i andra exempel på vänskapsprogram inom ramen för sociala verksamheter antas den ena parten vara den med större kunskap och fler förmågor, som den andra parten saknar och behöver. ¹¹ Även i det välvilliga och intresserade mötet mellan människor uppstår en spänning när både likhet och skillnad bekräftas. Den andres »annanhet« ska både förstärkas och upplösas. ¹²

Mahmoud menar att detta kan utgöra ett hinder för en mer utvecklad vänskapsrelation. Han beskriver mötet med svenskar som motsägelsefullt. Många är trevliga, men det blir aldrig riktigt personligt. Han får beröm för sin svenska eller frågor om hur något fungerar i hans land. »De försöker bara vara trevliga och lätta«, säger han. Men efter flera år av samma frågor är man less. Det kan vara svårt att komma vidare, menar han.

Mahmouds upplevelse vittnar om att det finns vissa manus för hur man möts i rollerna som svensk respektive nyanländ. Dessa manus kan vara till hjälp vid ett första möte, men kan snabbt bli ett hinder för en mer utvecklad relation. Vänskap, oavsett om den är ytlig eller djup, kräver att man möter varandra som något mer än representant för en kultur eller i rollerna som den som kan hjälpa och den som tar emot hjälp. ¹³

Alla deltagare ser dock inte sådana problem. Britta lyfter fram föreningens tillgänglighet när hon får frågan om villkor för deltagande. Alla aktiviteter är kostnadsfria och medlemsavgiften är frivillig. Britta påpekar att det är just tack vare samarbetet med Umeå kommun som alla har råd att delta. »På det viset har alla lika villkor«, menar hon. Hibo uttrycker något liknande, samtidigt som hon bekräftar de olika rollerna för nyanlända och etablerade; den ena gruppen behöver hjälp, som den andra gruppen kan erbjuda. För Hibo verkar detta dock inte vara besvärande. En tillfällig situation där nyanlända behöver stöd av etablerade för att kunna orientera sig i ett nytt land och ett nytt samhälle behöver inte vara något

10. Ibid.

11. Se exempelvis Inka Stock, »Buddy Schemes between Refugees and Volunteers in Germany. Transformative Potential in an Unequal Relationship?«, i *Social Inclusion* volym 7, nr 2 (2019), s. 128–138.

12. Ryan Frazer, »Becoming-Friend and the Limits of Care in Refugee Resettlement«, i *Emotion, Space and Society* volym 37 (2020).

13. Detta är ett återkommande antagande i många diskussioner av vänskap, exempelvis hos Hannah Arendt; se Jon Nixon, *Hannah Arendt and the Politics of Friendship* (2015).

problem. Den kan tvärtom sägas vara ett viktigt steg för en mer jämlik fördelning av socialt, kulturellt och ibland även ekonomiskt kapital. Vän i Umeå hjälper jättemånga, tycker Hibo – och det är bra och viktigt. Däremot kan utgångspunkten försvåra framväxten av personliga och ömsesidiga relationer mellan personer som positioneras i respektive roll, mellan dem som har relevanta kunskaper och resurser och dem som saknar desamma.¹⁴

Verklig och begränsad vänskap

När man ser på vänskapens betydelse och funktion inom verksamheter som Vän i Umeå, där strukturell ojämlikhet på olika sätt lurar i bakgrunden, blir det viktigt att precisera innebörden av och formerna för vänskapens emotionella band. Känslor för andra, oavsett om vi betraktar dem som vänner eller inte, kan vara enkelriktade eller ömsesidiga. De kan kännetecknas av sympati, medlidande, uppskattning, omsorg och ibland ilska, irritation och ogillande.¹⁵ Betydande för just vänskapens känslomässiga band är dock deras specificitet. Vänskap kräver ett urskiljande, där man gör vissa men inte andra till sina vänner.¹⁶

Vänskapens subjektivitet kan framstå som provocerande i relation till

den politiska sfären, där värden som objektivitet och rättvisa premieras. Men vänskap och andra nära relationer är samtidigt viktiga, eftersom de bekräftar vår betydelse som enskilda individer, bortom kollektiva tillhörigheter. Genom sina många gruppaktiviteter, öppna för alla som vill delta, skapar Vän i Umeå mötesplatser för personer med gemensamma intressen. Men för att möten med nya grupper av människor ska kunna utvecklas till något beständigare krävs att några finner och i någon mening väljer varandra. Om en vän från ett annat land lätt kan ersättas med någon annan med samma bakgrund, var det kanske inte vänskap att tala om från början.

Mahmoud identifierar vissa hinder för personliga möten inom Vän i Umeås ramar, men beskriver samtidigt hur närmare relationer trots allt kan utvecklas. Mahmoud berättar att han och den person han blev matchad med blev tvungna att aktivt »börja om« när de skulle lära känna varandra, eftersom deras första försök till samtal var så stelt. Det blev lättare när de släppte tanken på att ställa ytliga frågor till varandra och i stället bestämde sig för en gemensam aktivitet som båda tyckte om. Nu är de nära vänner. Vän i Umeås matchning möjliggjorde deras första möte, men

14. Stock, »Buddy Schemes between Refugees and Volunteers in Germany« (2019).

15. Alexander Nehamas, *On Friendship* (2016), s. 344.

16. Idén om att vänskap bygger på specificitet och utvaldhet kan spåras långt tillbaka i tiden, exempelvis till Augustinus, *Bekännelser* (2010 [ca 397]), bok 3.

det verkar som om deras vänskap i någon mening uppstod *trots* ramarna för matchningen. Om inte båda parterna verkligen har roligt och trivs tillsammans – med just varandra – blir de bara »fejkkompisar«, som Mahmoud säger. Om man enbart umgås utifrån premisen att man tillhör olika grupper som så att säga »borde integreras«, stagnerar lätt relationen, eller så riskerar den att reproducera föreställda skillnader. Cecilia, som är född i Sverige, menar också att det beror på ambitionen hos de etablerade, »om man är passiv vän eller engagerad vän«. Det är en sak att dyka upp på enstaka aktiviteter, en annan sak att verkligen gå in för att lära känna de människor man träffar. Det kräver vilja, kontinuitet och tålmod.

Här bör samtidigt påpekas att vi mycket sällan väljer våra vänner helt oberoende av sociala och materiella omständigheter och kulturella normer och föreställningar. I den bemärkelsen är vänskapsband sällan spontana och fria från fördomar. Tvärtom tenderar människor att vara påfallande enkelspåriga i sina val av vänner och, åt-

minstone i ett första skede, föredra personer som verkar tillhöra samma grupp som man själv. Det är just mot bakgrund av denna så kallade *in-group bias*, ingruppspartiskhet, som kontakthypotesen utvecklades.¹⁷ Som påpekades inledningsvis kan dock en teori om kontakt mellan grupper som inte tar hänsyn till maktförhållanden förstärka de senare. För att vänskapen inte ska bli »fejkk« krävs med andra ord möten som varken gör en fetisch av skillnader eller osynliggör dem.¹⁸ Vänner möts under särskilda omständigheter, men som något mer än representanter för varsitt kollektiv. Vänskapens specificitet skiljer sig därmed från de möten med generella andra som kontaktteorin förespråkar. Kanske finns det till och med i vänskapens singularitet ett frö till en radikalt annan förståelse av gemenskap och sociala band än den som utgår från kollektiva identiteter som nationalitet?¹⁹

Vänskapens idealtyper döljer dock en besvärligare verklighet. Mahmoud pekar på en tendens han ser bland vissa etablerade svenskar som engagerat sig i

17. Thomas Pettigrew, »Intergroup Contact Theory«, i *Annual Review of Psychology* volym 49 (1998), s. 65–85.

18. Forskning om socialt kapital bland nyanlända flyktingar visar samtidigt att den viktigaste resursen för många är vänner från ursprungslandet som befinner sig i en liknande situation. Intervjudeltagarna framhåller att Vän i Umeå också fyller en funktion för den typen av möten. Se till exempel Malin Eriksson, Malin Wimelius och Mehdi Ghazinou, »I Stand on My Own Two Feet but Need Someone Who Really Cares.« Social Networks and Social Capital among Unaccompanied Minors for Becoming Established in Swedish Society«, i *Journal of Refugee Studies* volym 32, nr 3 (2019), s. 372–396.

19. För ett liknande resonemang, se Leela Gandhis text i detta nummer.

föreningen. De har sina svenska vänner och sina vänner från Vän i Umeå, men de för sällan ihop grupperna. Mahmoud tror att det handlar om språk och rädsla för att någon ska känna sig obehaglig till mods, men beklagar att det är så. Här verkar de etablerade – trots sin uppenbara vilja att lära känna nyanlända – fungera som en sorts grindvakter som anger ramarna för relationens räckvidd: hit men inte längre. Skilda behov av vidgat nätverk gör lätt att den ena parten får ett maktövertag. Språkförbistring och ett särskilt svenskt förhållningssätt präglad av social försiktighet och reservation framhålls av flera deltagare som hinder för närmare relationer mellan svenskar och nyanlända. Säkert är deras upplevelse av den begränsande »svenskheten« genuin, men denna hänvisning till ett kulturellt, till synes oföränderligt särdrag kan också sägas förflytta ansvaret för de etablerades gränsdragningar från den enskildes ovilja till något mer abstrakt och oskyldigt. Det är lättare att peka på kulturella normer än att erkänna att man själv inte vill, vågar eller orkar med en relation som kanske kräver åtaganden eller förändrade perspektiv utanför det man är van vid.

Problemet aktualiserar att vänskapsrelationer kan kännetecknas av engagemang och åtaganden i varierande grad

och att dessa ofta är ojämnt fördelade alltefter olika behov och möjligheter att visa omsorg om den andre. I teorier om vänskap framhålls ofta välvilja som en viktig parameter. Vänner vill och önskar varandra väl.²⁰ Men deltagarnas berättelser vittnar om att välvilja riktad mot en annan kan ta sig många former. I en situation präglad av strukturell ojämlikhet kan välvilja anta formen av medlidande och uttrycka skeva maktförhållanden. Om den ena parten i en vänskapsrelation inte får samma utrymme och möjlighet att vilja och göra den andre väl kan en känsla av skuld och mindervärdighet växa fram. Den feministiska teoretikern Sara Ahmed menar att medkänsla, till exempel i form av medlidande, bör förstås som en affektekonomi, det vill säga som en sorts känslologik som reproduceras genom sociala interaktioner och normer. Ahmed påpekar att välvilja riktad mot andra därmed kan vara ett sätt att bekräfta det medkännande subjektets samhörighet med andra där man också känner *för* dessa andra – snarare än ett sätt att skapa en jämbördig relation med den person man vill väl.²¹ Genom att uttrycka sitt engagemang för andra, kan man alltså förstärka sin identifikation med den egna gruppen av »välgörare«, samtidigt som det emotionella avståndet till omsorgsobjektet ökar.

20. Nehamas, *On Friendship* (2016), s. 47.

21. Sara Ahmed, »The Politics of Bad Feeling«, i *Australasian Journal of Critical Race and Whiteness Studies* volym 1 (2005), s. 72–85.

Ömsesidighet och asymmetrisk vänskap

Nära förbunden med vänskapens element av välvilja är alltså ömsesidigheten. »Många säger till mig »ah, vad du är snäll«, ungefär, »som lägger så mycket tid på att hjälpa de stackars invandrarna«, ungefär så«, berättar Britta. »Men jag ser det inte på det viset alls«, fortsätter hon. »Det här berikar mitt liv jättemycket. Att ha vänner från hela världen.« Som diskuterades ovan genomsyrar ett ideal om ömsesidighet Vän i Umeås verksamhet, ungefär på det sätt Britta beskriver, samtidigt som en del av syftet är att främja nyanländas integrering. Det finns, som Britta påpekar, även ensamma svenskar som kunde ha glädje av föreningens aktiviteter, men motiven för att delta i Vän i Umeås verksamhet, och behovet av densamma, skiljer sig troligen åt mellan den som är ny i landet och staden och den som redan har ett kontaktnät. För den senare gruppen kan engagemanget förvisso vara givande och berikande, men man har sällan samma akuta behov av socialt och emotionellt stöd, språkträning och arbetslivskontakter.

Denna skeva fördelning av behov (som kan gälla i många fall, men förstås inte i alla) är kanske just det som skapar den typ av besvikelser och skilda förväntningar som Mahmoud beskriver när han berättar om svenskar med skil-

da vänskapskretsar. När relationen är obalanserad kan också risken öka för att vänskapen – om det är den man strävar efter – inte upplevs som genuin. Om relationen ska leda till något mer bestående och djupgående än en bekantskap där den ena parten hjälper den andra parten, krävs vid någon punkt att de byter roller. Behovsdiskrepansen syns inte minst i de familjematchningar som Vän i Umeå också gjort, där ensamkommande ungdomar matchats med svenska familjer och par. Ingrid och Britta har båda erfarenhet av detta, och de beskriver sina respektive relationer i familjetermer snarare än i vänskaps-termer. Sociologen Inka Stock, som studerat liknande vänskapsprogram för flyktingar i Tyskland, menar att den som gör någon till familjemedlem kan söka hantera och begripliggöra en ojämn fördelning av omsorg. I en familj är detta inget konstigt, utan något förväntat och till och med moraliskt viktigt, även om rollerna ofta skiftar vartefter åren går.²²

I någon bemärkelse kan föräldrabarn-terminologin förstås förstärka en ojämlig fördelning av omsorg och föra tankarna till en närmast paternalistisk diskurs. Men när relationen som i detta fall karaktäriseras av stor åldersskillnad, där den ena parten åtminstone i ett inledande skede är minderårig, kan familjebegreppet också, som Stock visar, vara ett sätt att markera tillhö-

22. Stock, »Buddy Schemes between Refugees and Volunteers in Germany« (2019).

righet och ömsesidigt ansvar för varandras välmående. Vänskapsrelationer är i praktiken sällan helt symmetriska, och det ömsesidiga utbytet behöver inte vara likvärdigt vare sig kvantitativt eller kvalitativt.

Vänskap i spänningsfältet mellan det universella och det partikulära

Som vi konstaterade tidigare handlar kontakthypotesen om att reducera fördomar och utveckla positiva bilder av människor från den »andra gruppen«. Målet är att man ska lära sig se att vi alla är människor, att alla är lika mycket värda och att det inte finns någon anledning att göra skillnad på människor. I denna text har vi undersökt vad vänskap betyder i ett av många projekt som syftar till att skapa möten mellan nyanlända och etablerade svenskar. Om vi ska sammanfatta det hela så präglas Vän i Umeå av ett ideal om universalism och likhet: här möts vi på lika villkor, det spelar ingen roll vem du är och varifrån du kommer. Men det har också blivit tydligt hur vänskap på sätt och vis handlar om det motsatta, nämligen en relation mellan partikulära individer. En vän är inte vem som helst. Detta gör bruket av vänskap som retorisk figur och praktik till en intressant strategi för inkludering och integrationsarbete. Kan något så personligt och känslösbaserat, något så subjektivt som vänskap – som förutsätter val mellan människor – fungera som medel för ett jämlikare

samhälle? Här finns en spänning, som samtidigt påminner om samhällliga gemenskapers komplexitet. Ett samhälle där alla betyder lika mycket för alla är också ett samhälle där ingen betyder något särskilt för någon, där alla är lika ensamma. Vänskap och andra nära relationer framstår som centrala för att bekräfta vars och ens värde parallellt med jämlikhetsstrukturer och jämlikhetsnormer.

Detta leder tankarna till Hannah Arendt, som beskrev vänskap som en oas i det moderna samhällets öken. Det är i epilogen till en postumt utgiven artikelsamling med titeln *The Promise of Politics* som Arendt utvecklar denna metafor. Den ökenvärld hon talar om är en form av »världslöshet«, där det som finns emellan oss vittrar bort. Ett centralt tema i Arendts författarskap är att det offentliga och politiska livet förvrängts under moderniteten. För henne är »pluralitet« en förutsättning för sann politik. Människor bör mötas på ett sätt som gör att deras olikheter i världsbilder, värderingar och åsikter framträder, som gör att de som myndiga politiska subjekt kan *forma* den värld – mellanrummet – som är gemensam för dem trots deras olikheter. Men i det moderna samhället, där politiken i hög grad handlar om att hantera de snabba och ovissa förändringarna i kultur, ekonomi och samhälle och reagera på den ojämlikhet och de sociala problem som följt med industrialisering och urbanisering, reduceras människor till passiva aktörer som genom valseدلar eller pro-

tester försöker minimera de negativa konsekvenserna av en värld de saknar möjlighet att i grunden förändra.

I frånvaron av sådana politiska arenor försvinner det som finns emellan oss, vilket leder till den något paradoxala samexistensen av ensamhet och isolering å ena sidan och frihetskävande kollektivism å den andra. Arendt lyfter fram den moderna psykologin som ett system som individualiserar detta samhällsproblem: »I den mån psykologin försöker >hjälpa< oss, hjälper den oss att >anpassa< oss efter dessa villkor [ökenlivets], vilket berövar oss vårt enda hopp, nämligen att vi, som inte är ökenvaror, fast vi lever i den, kan vara i stånd att göra öknen till en mänsklig värld.«²³

Men om psykologin är en återvändsgränd, vad är då alternativet? Arendt menar att öknen inte har brett ut sig överallt. Människor är *handlande* varelser, vilket gör att vi ständigt försöker skapa rum där vi kan vara fria. Det uppstår oaser, områden i livet där vi kan handla och skapa, »i konstnärens isolering, i filosofens ensamhet, i den inneboende världslösa relationen mellan människor sådan denna visar sig i kärlek och ibland i vänskap – när ett

hjärta sträcker ut direkt till ett annat, som i vänskapen, eller när mellanrummet, världen, går upp i lågor, som i kärleken«.²⁴

Vänskap kan alltså ses som ett exempel på att människan är en handlande varelse. Trots de krafter som isolerar och reducerar oss, skapar vi tillfälliga rum som bryter med logiken i det omgivande samhället. Det unika med vänskapen är att vi genom den möts som likar, samtidigt som vi erkänner att den andre inte är jag och därför inte kan reduceras till mina behov, min vilja eller mina intressen. Vänskapen blir därmed både »utjämnande« och »differentierande«.

Vänskapens utjämnande sida betyder naturligtvis inte att vännerna blir en och densamma, utan snarare att de blir jämställda kamrater i en gemensam värld – att de tillsammans bildar en gemenskap. Gemenskap är vad som kommer till stånd genom vänskap, och det är uppenbart att den utjämnning som det här rör sig om tjänar som motvikt mot det ständigt ökande differentiering av medborgare som ett agonistiskt liv medför.²⁵

Men för att denna utjämnning och differentiering ska ske krävs en per-

23. Hannah Arendt, *The Promise of Politics* (2005), s. 201.

24. *Ibid.*, s. 202.

25. *Ibid.*, s. 17. Inom politisk teori syftar termen agonism på en position som framhåller värdet av att politiska konflikter som tar sig uttryck i olika motstridiga ståndpunkter. Framträdande teoretiker som Chantal Mouffe betraktar agonism som något »konstitutivt«, det vill säga att det politiska till sin natur är sådant att vi alltid formeras i förhållande till ett dem. Arendt betonar i stället det politiska som en plats för fria medborgares meningsutbyte. Det agonistiska betyder här alltså rätt och slätt att politiska ska ge plats åt olikheter.

sonlig relation, som kan vara svår att få till stånd om de som möts har mycket olika förutsättningar. I våra intervjuer framkommer det att Vän i Umeå för människor samman och att detta kan leda vidare till bestående vänskapsrelationer om förutsättningarna är de rätta: gemensamma intressen, liknande egenskaper och personkemi. Vänskap framträder som något skört och ovisst som växer fram under viss frustration, där olika typer av hinder ändrar relationens karaktär, ibland så att den stärks och fördjupas, ibland så att den blir obalanserad och konfliktfylld eller rinner ut i (öken)sanden. Då och då utvecklas känslomässiga band, som dock leder till att vänskapens ömsesidighet prövas. Den enes vilja till vänskap beror delvis på upplevelsen av den andres vilja. När vi är ute efter djup vänskap söker vi en särskild vän, men också känslan av att själva vara utvalda, att bli bekräftade av någon annan. Om detta behov av erkännande inte är dubbelriktat finns dock risken att vänskapen åtminstone hos den ena parten upplevs som opersonlig och »fejk«. Det kanske tydligaste exemplet från intervjuerna var Mahmouds erfarenhet av att vissa svenskar som söker sig till Vän i Umeå har två umgängesvärldar som hålls skilda från varandra. Ibland träffar de sina vänner från andra länder, ibland träffar de sina svenska vänner, men sällan eller aldrig förs vängrupperna samman. Det kan förstås finnas lättbegripliga skäl för det, som den språkbarriär som lyfts fram i intervjun. Men den som inte blir insläppt till hela

vännens umgängessfär kan lätt känna sig åsidosatt eller inte som en »riktig vän«, och detta kan bero på att den andre tänker på sin vän som en del av en grupp snarare än som en egen person.

Detta till trots är det uppenbart att de intervjuade deltagarna ser Vän i Umeås verksamhet som både viktig och framgångsrik. Föreningens verksamhet blir en mötesplats som ett i övrigt segregerat samhälle inte erbjuder. På denna plats *kan* nya relationer utvecklas som leder till ömsesidigt ökad förståelse för kulturella skillnader, språkutveckling, kontakter i arbetslivet och möjligheter att utveckla ledarskap i olika föreningsaktiviteter. Men trots dessa konkreta funktioner framträder ändå vänskapen som viktig: möten som inte leder vidare utan stannar i relativt ytliga och sporadiska samtal kan upplevas som frustrerande, då de inte gör en till del av en genuin gemenskap, och kan leda till en ökad känsla av olikhet.

Om vi lyfter blicken från Vän i Umeås verksamhet och ser föreningen i ett vidare sammanhang framträder ett annat problem. Projekt som Vän i Umeå är exempel på en övergripande tendens att den ideella sektorn tar på sig allt större uppgifter i integrationsarbetet. Det finns nog klara fördelar med föreningsbaserat integrationsarbete av typen idéburet offentligt partnerskap. Det skapar ju omedelbara och meningsfulla möten mellan individer och grupper. Dessutom blir det möjligt för nyanlända att engagera sig i föreningsarbete och tillsammans med både etablerade

och andra nyanlända utveckla kunskaper och färdigheter som kan vara till stor hjälp för dem även på andra områden, till exempel när de söker arbete. Men våra intervjuer visar också på risker. Ett problem är att integrationen blir beroende av enskildas privata initiativ och engagemang om den främst bärs upp av ideella föreningar. Vad händer då om eldsjälarna, som bär upp verksamheterna, »brinner upp«, som Cecilia uttrycker det? Ett annat problem är att mötena i dessa verksamheter inte kan isoleras från rådande förhållanden i det omgivande samhället, utan tvärtom präglar och betingar dem. Social ojämlikhet i form av olika arbetsmarknadsanknytning, inkomstklyftor, olika stora sociala kontaktnät och så vidare påverkar både vilka som deltar i aktiviteterna och villkoren för de möten som här utspelar sig.

De personliga mötena och relationerna präglas alltså av vidare samhällsreliga förhållanden som ofta materialiseras som hinder för bestående och ömsesidig vänskap. Varför det? Vi tror att en anledning är att ojämlikhet gör det svårt att betrakta andra människor som egna personer och lätt att betrakta dem mer eller mindre som personifikationer av de grupper de förknippas med. Om det är så, kan projekt som Vän i Umeå, hur framgångsrika de än är, inte på egen hand åstadkomma integration, där olika människor i första hand blir bemötta som personer snarare än som

representanter för en kulturellt avlägsen grupp. För att integrationen ska lyckas måste det ideella engagemanget för att skapa mötesplatser kombineras med en övergripande ekonomisk-politisk och socialpolitisk strategi för att minska ekonomiska och sociala skillnader mellan grupper. Om ojämlikheten inte klyver människor i skilda grupper, kan förutsättningarna för människor att möta varandra som individer och utveckla en vänskap som är utjämnande och differentierande i Arendts mening bli väsentligt större. Och vänskap framstår verkligen som viktigt i sig, kanske på grund av det som filosofen Jon Nixon ser som dess kärna:

Vänner kan ge varandra respit från en otrygg och osammanhängande värld, men de kan inte rädda varandra från den. De är oupplösligt förbundna med dess pluralitet. Genom våra vänskaper lär vi oss att förhålla oss till varandra som fria och jämlika aktörer, och det vi lär av dem – genom att utöva vår frihet och erkänna den andres lika värde – kan vi sedan föra tillbaka till världen. Vänskapen utställer inget löfte om flykt undan världen, men däremot ett löfte om resurser som låter oss träda in i världen som fria och jämlika aktörer.²⁶

När vi erkänner och behandlar varandra som vänner blir vi äntligen något annat än individer förknippade med

26. Nixon, *Hannah Arendt and the Politics of Friendship* (2015), s. 49–50.

en viss grupp – svenskar, araber, kristna, muslimer och så vidare. Vi får en känsla av att vara sedda, uppskattade och respekterade som gör det lättare

att möta och känna sig som en aktiv del av den delvis ovissa, främmande och ogästvänliga värld som vänskapen kontrasterar mot.